

Валентина Слома,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено питання застосування позбавлення батьківських прав як одного із видів юридичної відповідальності за неналежне виконання батьківських обов'язків. Досліджено підстави та наслідки позбавлення батьківських прав за законодавством України.

Ключові слова: дитина, батьки, відповідальність, позбавлення батьківських прав.

Слома В. Н.

Лишение родительских прав по законодательству Украины

Исследовано вопросы применения лишения родительских прав как одного из видов юридической ответственности за ненадлежащее исполнение родительских обязанностей. Исследовано основания и последствия лишения родительских прав по законодательству Украины.

Ключевые слова: ребенок, родители, ответственность, лишение родительских прав.

Sloma V.

Termination of parental rights under the law of Ukraine

The article is devoted to the researching of the use of deprivation of parental rights as one of the types of legal liability for the inappropriate performance of parental duties. The article analyzes the reasons and consequences of termination of parental rights under the law of Ukraine.

Keywords: a child, parents, responsibility, deprivation of parental rights.

Постановка проблеми. Світове співтовариство відстоює ставлення до дітей як правонаступників сучасної цивілізації та відносин, що складаються в сучасному суспільстві. На міжнародно-правовому рівні дитинство є однією з головних правових цінностей, що не раз підкреслювалося у міжнародних актах як глобального, так і регіонального характерів [4, с. 1].

У ч.3 ст.51 Конституції України вказано, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Разом з тим, у державі існують певні проблеми, пов'язані з неналежним виконанням батьками своїх обов'язків з виховання дітей, а також із застосуванням до таких батьків заходів відповідальності.

Аналіз наукових досліджень. Питання відповідальності батьків за неналежне виконання своїх обов'язків досліджували: Л. Красицька, О. Лапчевська, К. Романко, З. Ромовська та інші науковці.

Метою статті є дослідження питань, пов'язаних із застосуванням такого виду юридичної відповідальності як позбавлення батьківських прав.

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш важливих кроків у захисті прав дітей було прийняття у 1924 р. Лігою Націй Женевської декларації прав дитини. Женевська декларація прав дитини містить п'ять основних програмних пунктів:

1. Дитині повинні надаватися всі засоби, потрібні для її нормального матеріального та духовного розвитку.
2. Голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; сироті чи безпритульній дитині повинен бути наданий притулок і забезпечений догляд.
3. Дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха.
4. Дитина повинна мати дитинство і захист від усіх форм експлуатації.
5. Дитину треба виховувати в усвідомленні того, що її кращі риси повинні бути спрямовані на благо ближнім.

Після прийняття Декларації 1924 р. права дитини увійшли до системи міжнародного права, а сама Декларація стала наріжним каменем всього майбутнього міжнародного розвитку правових ініціатив стосовно прав дитини [5].

Важлива роль у сфері захисту прав дітей належить Декларації прав дитини, яка була проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р. У принципі 6 Декларації проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особи потребує любові та розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків і, в усякому разі, в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітню дитину не слід (крім тих випадків, коли є виняткові обставини)

розлучати зі своєю матір'ю. На суспільстві і на органах публічної влади повинен лежати обов'язок здійснювати особливе піклування про дітей, що не мають сім'ї, і про дітей, що не мають достатніх засобів для існування. Бажано, щоб багатодітним сім'ям надавалась державна або інша допомога на утримання дітей.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства», виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Виховання дітей є головним моральним і правовим обов'язком батьків. І від того, як батьки виконують свої обов'язки, повною мірою залежить увесь процес розвитку дитини, а відповідно, і її формування, становлення як особистості [3, с. 257].

Класичним прикладом юридичної відповідальності батьків за неналежне виконання обов'язків з виховання дітей є позбавлення їх батьківських прав. Разом з тим, слід зазначити, що позбавлення батьківських прав може застосовуватись виключно на підставах та в порядку, визначених чинним законодавством.

Згідно зі ст. 9 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р., держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Відповідно до ст. 164 Сімейного кодексу України (далі – СК), мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

- 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- 3) жорстоко поведуться з дитиною;
- 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- 6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Варто зазначити, що позбавлення батьківських прав можливо виключно на підставі рішення суду.

Ст. 143 СК України встановлює обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, а ст. 144 СК України – їх обов'язок зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Якщо дані обов'язки батьками не виконуються, то відповідно до ст. 164 СК України, це є підставою для позбавлення їх батьківських прав.

Разом з тим, як зазначає Ю. Александрова, до кола обставин, що підлягають доказуванню в суді, окрім факту залишення дитини протягом встановленого законом строку, входить факт відсутності прояву по відношенню до дитини батьківського піклування протягом шести місяців та факт відсутності в подібній бездіяльності у батьків поважної причини [1, с. 116].

Відповідно до ч. 2 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. №3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав», ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально-визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Щодо третьої підстави позбавлення батьківських прав, то в п.16 Постанови пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3 визначено, що жорстоке поведіння полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо.

Проте законодавством кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини (ч. 1 ст. 10 ЗУ «Про охорону дитинства»).

Згідно з ч. 2 ст. 52 Конституції України, будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Щодо четвертої підстави, передбаченої ст. 164 СК України, – хронічний алкоголізм батьків і захворювання їх на наркоманію мають бути підтвержені відповідними медичними висновками.

Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування.

Відповідно до ст. 32 Конвенції про права дитини, держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, щоб забезпечити здійснення цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема:

- а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
- в) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Що стосується шостої підстави позбавлення батьківських прав, то при розгляді в суді справи предметом доказування буде виступати: факт засудження батьків за вчинення умисного злочину, факт набрання обвинувальним вирокком суду законної сили, спрямованість злочину проти дитини. У даному випадку єдиним доказом для позбавлення батьківських прав є вирок суду, що набрав законної сили [1, с. 117].

Законодавством визначені не тільки підстави, а й наслідки позбавлення батьківських прав. Так, відповідно до ст. 166 СК України, особа, позбавлена батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- б) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Висновки. Варто погодитись з Л. Красицькою стосовно того, що позбавлення батьківських прав розглядається як надзвичайний захід і одночасно найвища сімейно-правова міра відповідальності за винне невиконання батьківського обов'язку. Позбавлення батьківських прав одночасно є і способом захисту прав дитини, прав одного з батьків, якщо невиконання батьківських обов'язків має місце з боку другого з батьків [2, с. 363–364].

Позбавлення батьківських прав носить також превентивний характер, що дає змогу іншим батькам переосмислити відносини з дітьми і стати на шлях виправлення задля збереження повноцінної сім'ї [6, с. 61].

Список використаної літератури

1. Александрова Ю. *Щодо визначення предмета доказування та кола доказів у справах про позбавлення батьківських прав* // [Електронний ресурс] / Ю. Александрова. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Красицька Л. *Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей* : дис. ... доктора юрид. н. / Л. Красицька. – Вінниця, 2015. – 496 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ap.gr.gov.ua>.
3. Лапчевська О. *Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект* О. Лапчевська // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. – 2013. – Вип. 60. – С. 256–262. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>.
4. Лінник Н. *Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини: автореф. дис. канд. юрид. наук*. – Одеса, 2011. – 20 с.
5. *Права дитини від витоків до сьогодення* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zolorayon.gov.ua/>.
6. Романко К. *Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків* [Електронний ресурс] / К. Романко, М. Менджул // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. – 2015. – Т. 2. – С. 58–61. – (Сер. «Право». Вип. 32). – Режим доступу : <http://dspace.uzhnu.edu.ua>.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2016.